

Bírálat

Navracsics Judit

“A kétnyelvű mentális lexikon és működése (kísérletes nyelvészeti megközelítés)”

című doktori értekezéséről

Navracsics Judit értekezése a szerző eddigi több évtizedes, egyéni kétnyelvűséget kutató pszicholingvisztikai munkásságának összegzése, melynek fókuszában a kétnyelvű mentális lexikon jellemzői és működési mechanizmusai állnak. Az értekezés a szerző kísérletes empirikus vizsgálatainak eredményeit foglalja össze és von le azokból következtetéseket. A munka rendkívül széleskörűen foglalkozik a kétnyelvű mentális lexikon kérdéseivel és fontos, a kétnyelvűség pszicholingvisztikai szempontú kutatásának egészének figyelmére számot tartó eredményeket tartalmaz. A jelen bíráló a művet eljes mértékben alkalmasnak tartja nyilvános vitára bocsátásra, az alábbiakban összegzett szakmai véleményre alapozva. Mivel a jelen bíráló szakmai specializációját tekintve kétnyelvűséggel és nyelvi kontaktushelyzetekkel foglalkozó szociolingvista, a jelen bírálat a mű ezen aspektusait érinti a legrészletesebben.

A dolgozat szerkezete. Az értekezés a Bevezető fejezet (1, 8–15. old.) után megfelelően röviden érinti a kétnyelvűség neurolingvisztikájának kérdéseit (2), beleértve a kétnyelvű agyi szerveződés, agyi aktivitás, memóriarendszerek, és memória-összetétel részkérdéseit (16–35. old.). A 3. fejezet (36–59. old.) a kétnyelvűség pszicholingvisztikáját tekinti át (a nyelvek agyi reprezentációját, a kétnyelvű memória-reprezentációt, és a nyelvi tárolásra irányuló kísérleteket), majd pedig, a fejezet 7. részében (3.7) a szerző bemutatja saját, a dolgozat empirikus alapjaként szolgáló, kísérletes kutatásainak főbb jellemzőit. Az e fejezet utáni, 4-7. és 9. fejezetek ezen kutatások eredményeit és következtetéseit taglalják a fejezeten belüli altémák szakirodalmának, fogalmainak, problematikájának bevezető részeit követően. Bár a kísérletes kutatások ilyen előzetes felvezetése majd eredményeik fejezetenkénti részletes bemutatása első látásra zavaróan széttagoltnak hat, végül megfelelő, sőt sikeres rendezőelvnek bizonyul. A 4. fejezettől tehát a dolgozat a szerző által tárgyalt és kísérletes kutatások eredményeit végigvonultató fejezeteket tartalmaz. A 4. fejezetben (60–85. old.) a konceptuális reprezentáció kérdéseit tárgyalja a szerző, különös tekintettel a színnevek és –megnevezések és ezen a területen végzett kutatása tükrében. Az 5. fejezet (86–110. old.) a szemantikai reprezentáció kérdéseivel foglalkozik és a szerző képmegnevezéses tesztjének és asszociációs vizsgálatának eredményeit ismerteti. A 6. fejezetben (111–137. old.) a dolgozat központi kérdése, a kétnyelvű mentális lexikon jellemzői és a szerző által azt vizsgáló szóasszociációs teszt kerül tárgyalásra. A 7. fejezet (138–159. old.) a kétnyelvű mentális lexikon szerveződését befolyásoló tényezőket veszi számba, úgymint a fonetikai

kapcsolatokat, a lexikai ekvivalenciákat, és a szófaj szerepét, valamint ezek szempontjából tárgyalja a 6. fejezetből már részletesebben megismert asszociációs tesz eredményeit. A 8. fejezet (160–176. old.) a kétnyelvűek beszédprodukciónak tárgyalja, központjában a kódváltás és kódkeverés mechanizmusai állnak. A szerzőnek ehhez a kérdéshez kapcsolódó kísérleteit a 9. fejezet (177–202. old.) tárgyalja. A 10. fejezet (203–248. old.) az írott nyelvi percepció kérdéseit és a szerző ide tartozó kísérleteinek eredményeit veszi számba. A 11. fejezet az egyéni kétnyelvűség és identitás kérdéseivel foglalkozik viszonylag röviden (249–258. old.). A 12. fejezet (259–263. old.) tartalmazza a szerző kutatási eredményeinek általános következtetéseit 21 pontba szedve. A dolgozatot a felhasznált irodalom (264–286. old.) felsorolása és a függelék sora (1-7, 287–309. old.) zárja.

A jelen bíráló a dolgozat szerkezeti felosztásával és a fejezetekben tárgyalt relevanciájával teljességgel egyetért a 11. fejezet kivételével: ez a 9 oldalas fejezet nem pszicholingvisztikai, hanem szociolingvisztikai jellegű témát tárgyal, és a dolgozatba így szervesen nem illik bele. Ezen kívül ehhez a fejezethez a szerzőnek nem kapcsolódik bemutatott kísérletes kutatása. A fejezetben használt idézetek forrása néhány helyen jelölve van (pl. Manzoor 2007-et feltüntetve mint forrást), több helyen azonban nem, így azok eredete nem világos. A fejezet összegzései (amelyeket a szerző, helyesen, nem nevez „következtetések”-nek) meglehetősen esetlegesek, jól megalapozottaknak vagy szisztematikusnak távolról sem mondhatóak. Ezért a jelen bíráló véleménye az, hogy ez a fejezet elhagyható lett volna – hiánya a dolgozat értékeiből és érdemeiből egyáltalán nem vett volna el.

A dolgozat alapvető érdeme, hogy az egyéni kétnyelvűséget a grosjeani holisztikus hozzáállás talaján állva vizsgálja. A munka rendkívül széles spektrumú – az egyéni kétnyelvűség eddigi kutatási irányvonalainak mindegyikét számba veszi, eredményeit tárgyalja, és a szerző egyéni kísérletes kutatásai ezek mindegyikéhez kapcsolódnak –, ugyanakkor a szerző komplex kutatásainak eredményeképpen az érintett kérdéseket igen nagy mélységben is tárgyalja. A szerző kutatásai új eredményeket szolgáltatnak (i) általában, a nemzetközi szakirodalom vonatkozásában, (ii) tipológiailag eltérő nyelveket érintő kétnyelvűség, és (iii) a magyarpárú egyéni kétnyelvűség kutatásában.

A dolgozat adatait a szerző maga gyűjtötte saját empirikus, kísérletes kutatásai során, amelyeknek módszertanát, az elemzés módját, és a kutatások egyéb jellemzőit (adatközlők száma, jellemzése stb.) részletesen ismerteti minden egyes részkutatás tárgyalása során. Az adatok hitelesek, az elemzésükből levont következtetések helytállóak. A szerző mind a szakirodalmi adatok, mind pedig saját kutatási eredményei viszonylatában helytálló módon explicit módon tárgyalja az egyes hipotéziseket alátámasztó és azokat alá nem támasztó eredményeket. S bár a dolgozat következtetéseinek köre inkább nagyobb számú részkövetkeztetés összességéként írható le

mint néhány nagyobb következtetésből egységes képpé alakuló végkövetkeztetésként, ez utóbbi a pszicholingvisztikában valószínűleg jelenleg nem is lenne lehetséges. A jelen bíráló a szerzőnek a 12. fejezetben felsorolt mind a 21 következtetését elfogadja.

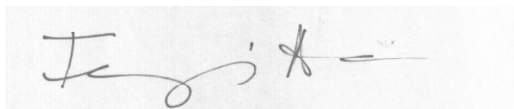
A dolgozatban található néhány pontatlanság. Ilyen például néhány megfogalmazás, amelyek esetében szükséges lett volna precízebben megfogalmazni, hogy a szerző pontosan mire gondol: a kétnyelvűvé válás módjainál (9. oldal) nyilvánvalóan nem a „házasságkötés”, a „megélhetési szempontok”, az „érvényesülés” teszi a beszélőt kétnyelvűvé, hanem pl. a más anyanyelvűvel kötött házasságban élés, a megélhetési szempontok miatti munkavállalás külföldön vagy többnyelvű cégnél, stb. A kétnyelvűek által alkotott „mondatszerkesztési, szórendi, és egyéb nyelvi szerkesztési hibákat” (9. oldal) nem szerencsés *hibák*-nak minősíteni, hiszen ezek nyelvek közötti interferencia jelenségek, a kétnyelvű beszéd természetes velejárói. A központi idegrendszer részei ismertetésénél (16–17. oldal) csak egyes részek neve szerepel latinul, nem pedig mind. A szamojédok nem egy nyelv beszélői (63. oldal), hanem az uráli nyelvcsalád egy ágának, azon belül több nyelv (pl. nganaszán, szelkup, enyec, nyenyec stb.) beszélőiből álló népcsoport. Az orosz *чашка* jelentése nem „pohár”, hanem „csésze” (67. oldal). A színnevekre fókuszáló kutatás adatközlőinek életkori csoportjai problematikusak, hiszen nem világos, hogy a kerek (10, 20, 30 stb.) évet korukénak valló adatközlőket a szerző hova sorolja, ha az életkori csoportokat 10-20, 20-30, 30-40 stb. módon alakította ki (71. oldal) (ha ilyen a kutatásban nem szerepelt, az nyilvánvalóan megnyugtató, csak az olvasó azt nem tudja meg). A függelékekre való utalásnál helytelen oldalszámok jelennek meg két helyen: a 72. oldalon a 234–5. oldalakra történik utalás a 287. helyett, a 121.-en a 236–9.-re a 288–91. helyett. A 114. oldalon (és később is) aggályos a *cognate* terminus szerző általi használata: a szerző „azonos betűkép és jelentés” jelentéssel használja, holott elfogadott jelentése „a közös ősnyelvből örökölt szó rokon nyelvek esetében”, melynek írásképe, de fonológiai alakja is nagyban eltérhet (pl. német *Milch* ~ angol *milk* ~ orosz *молоко* „tej”); a szerző által használt definíció megengedi a kölcsönszavak *cognate*-ként való kategorizálását is (pl. angol *top* → magyar *top*), ami pedig a *cognate* hagyományosan elfogadott jelentésébe egyáltalán nem fér bele. A 125. oldalon aggályosnak tűnik a 14. táblázat adatainak szöveges tárgyalása: „a szemantikai kategória általában 50-60% között van” megállapítással ellentétben a 7 esetből csak 3-ban van ez így (59, 60 és 60%), míg a többiben 32, 32, 46, és 47% az érték; „A szintaktikai kategóriába tartozó válaszok 10-38% között mozognak” helyett 9-38% a helytálló; nem világos „A morfológiai válaszok százalékaránya viszonylag kicsi, viszont a szemantikait erősíti, viszont a lemma szintet erősíti.” mondat második fele; „Az egyéb kategóriában viszonylag kiegyenlített a teljesítmény (9-15%).” helyett a 6-15% a helytálló. A 126. és 127. oldalakon a szerző a germán és a szláv nyelvekre mint „nyelvcsaládok”-ra utal, holott azok az indoeurópai nyelvcsalád ágai (bár a 133. oldaltól kezdve helyesebben, „nyelvcsoporthoz”-ként utal rájuk). A 129. oldalon, következtetéseknél találjuk

azt a megállapítást, hogy „ez azonban nem a nyelv struktúrájának köszönhető, hanem sokkal inkább [...] a beszélő személyiségének” – itt nem világos a beszélő személyiségére való utalás, mivel a személyiséget a szerző nem használta változóként, azt nem mérte. Rendkívül zavaró, hogy a dolgozatban sok idegennyelvi (orosz, angol, horvát, szlovák stb.) példa a magyar jelentés megadása nélkül szerepel (pl. 132., 189–191, 195–200., 243. oldalak) (míg sok másik esetben, helyesen, azokkal együtt). Az „ám ez a különbség a statisztikai számítások szerint nem reprezentatív” megállapításban a *reprezentatív* helyett *szignifikáns* lenne helyes (151. oldal). A 9. fejezetben (177., 184., és 192. oldalon) többször megállapítja a szerző, hogy hány adatközlő volt egynyelvű ill. kétnyelvű módon – bár arra vonatkozóan nem találunk utalást, hogy a kísérletben minek alapján sorolta az adatközlőket ide vagy oda. A 10.1 részfejezetben ismertetett kísérlet esetében szükségszerű lett volna a függelékben megadni a kísérletben használt szavak listájával kapcsolatban azt, hogy a listán melyeket kategorizálta a szerző fonológiaiag rímelő szavakként és milyen kritériumok alapján (a rímelők esetében mekkora különbségeket megengedve): a 298. oldalon megadott listán szerepelnek egymáshoz valóban hasonló szavak (pl. *hey ~ mély*), de egymástól meglehetősen különbözőek (*soap ~ lop*) és egyáltalán nem rímelők (*hose ~ húz*) is, és a 299. oldalon szereplő kontroll szópárok között is vannak rímelők (*jacket ~ racket*, *start ~ part*, *cuff ~ tough*). A 211. oldalon hibásan szerepel az angol *reimburse* szó (mint *reimberse*), a szerző megjegyzése, miszerint a tárgyalt *reimerse* álszó „csak egy betűben tér el tőle” pedig arra enged következtetni, hogy a *reimburse* a kísérletben is hibásan szerepelt – így viszont nem helytálló ezt a szót a másik két, a valódi szótól csak egy betűben eltérő álszó mellé sorolni. A 248. oldalon az adatközlők egy része által kifogásoltként elismert mondat („Minden állat hátán van táská.”) a jelen bíráló véleménye szerint sem rossz szemantikailag: elég csak kinyitni a „Tesz-vesz” gyerekkönyv sorozat köteteit, hogy az ember hátukon táskát hordó állatokat lásson. A 11. fejezet alfejezeteinek számozása a 253. oldaltól hibás, az első, fejezetre utaló szám helyesen 11 kellene legyen (és nem 10).

A dolgozat igen kisszámú félreütést és egyéb gépelési hibát tartalmaz. A jelen bíráló csak a következőket észlelte: „sem van így” (11. oldal), „ezt a tényt felvetést” (35. oldal), „olyan valóságdarabokat jelölnek, ami minden nyelvben azonos” (39. old.), „nem volt tapasztalták” (43. oldal), „a második nyelv előfeszítései inkább lexikális reprezentációkat absztrahál” (45. old.), „a két nyelv ugyanazon agykérgi területen lokalizáltak” (51. old.), „a bikáknak is lábul van” (63. oldal), „kétnyelvűek személyeknél” (158. oldal), „minhárom” (243. oldal).

A dolgozatban található és fentebb részletezett pontatlanságok és hibák a dolgozat értékéből számottevő módon nem vesznek el. Azok ellenére a jelen bíráló véleménye szerint a dolgozat hiteles, megfelelő módszertannal elemzett adatokra támaszkodik, és azokból helyes következtetéseket von le. A szerző által felmutatott eredmények külön-külön is komplexek és újak,

együttesen pedig egymást kiegészítő módon széleskörűek és impresszívek. Ez alapján a doktori művet a jelen bíráló nyilvános vitára messzemenően alkalmasnak találja.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Fenyvesi Anna', with a stylized flourish at the end.

Szeged, 2015. 10. 4.

Dr. Habil. Fenyvesi Anna